

Ғижжак чолғуси

Наманган вилоят тарихи ва маданияти

давлат музейи илмий ходими

Г.Валиева

Ўзбек халқ чолғу асбобларининг тарихи узок ўтмишга бориб тақалади. Қадимий мўътабар манбаларда туркий халқлардан моҳир созандалар, хонандалар етишиб чиққани қайд этилган. Араб халифалари ўз саройларига Ўрта Осиё ва Хуросондан кўплаб чолғувчи эркак, аёл хонанда ва созандаларни келтирар эдилар. 7-асрда марвлик хонанда, созанда, бастакор, шоир Борбаднинг доврўғи кенг тарқалиб кетган эди. Унинг маҳорати Дехлавий, Низомий, Навоий ва Фузулий каби буюк шоирларнинг асарларида келтирилган. Фирдавсий ўзининг “Шоҳнома”сида ҳофиз Борбаднинг санъатини маҳорат билан таърифлайди.

Сарв узра бир нағма таралди гўзал
, Ҳар банди кўнгилга пайванд бир ғазал,
Майин овоз билан бошлаб хонишин,
Ҳофиз ифодалар юрак ёнишин.

Фирдавсий хатто баъзи куйларнинг номларини келтиради” Пайкоргурд”, ”Сабздарсабз” куйларининг ҳар бири маълум бир ҳолатни ифодалашни тасвирланган. Ҳофиз кашф қилган ўрдак сийнасига ўхшаш чертма торли соз Шарқда “Барбат” номи билан машҳур бўлган . “Барбат”га ўхшатиб кўпгина торли созлар яратилгани тарихий асарларда айтиб ўтилган. Уд сози ҳам “Барбат”нинг такомиллаштирилган шаклидир. Камонли чолғу асбоблари ҳам қадим-қадимдан маълум бўлган. Немис мусиқашунос олими Вернер Бахманнинг таъкидлашича , Ўрта Осиё камонли созларнинг ватанидир.

-асрдан бошлаб Ўрта Осиё манбаларида қобуз чолғу сози бир неча бор таъкидланади.,деб ёзади Вернер Бахман Шу жиҳатдан унинг

форс ёзувчиси Ибн Хоррадабех ва икки торли халқ чолғу асбоби “Ватар” тўғрисидаги маълумоти диққатга сазовордир. Тахмин қилинишича “Ватар камон билан чалиниб, аслида қобуз бўлса керак дейилган. Дарвиш Алининг рисоласида қобуз жуда яхши нағма таратиши ҳақида маълумот келтирилган. Хоразмий, Беруний, Фаробий, Ибн Сино каби буюк олимлар мусиқий фани ривожига хисса қўшдилар Уларнинг мусиқага оид рисоаларида камонли чолғулар тафсилоти берилган. Фаробий ўзи уд, най, қонун, танбур каби созларни яхши маҳорат билан ижро этиб, тингловчиларни мафтун этарди. Бу борада мусиқашунос Т. Ғофурбековнинг “Фольклорные истоки узбекского профессионального музыкального творчества (Тошкент. Ўқитувчи, 1984) китобида қизиқарли маълумот берилган. ”Зийнат ал-мажолис тазкирасида ҳикоя қилинишича Фаробий Рай шаҳрида Соҳиб ибн Аббод саройида бўлганида вазир шарафига берилган зиёфатида ўзи ихтиро қилган чолғуда куй ижро этган. Ташқи кўринишидан кичик қовоққа ўхшаган бу соз ғипчак деб аталган. Фаробий ана шу мусиқа асбобида куйни жуда маҳорат билан чаларди. Таниқли шарқшунос олим Беляевнинг фикрича, торли асбоблар ташқи кўриниши билан камон шаклига яқин турган , танаси ва дастаси эгилган бўлиб, уларга торлар тортилар эди. Ана шундай дастлабки чолғуларда торлар дастадан анча кўтарилиб тортилган, ижро пайтида улар дастага тегмас эди. Торлари баланд тортилган чолғуларга куйидагилар киради. ХУ-кин (хитой) Хур (муғул) Қобуз (қирғиз, қозок, ўзбекларда тарқалган) Номлари ҳам турлича бўлган кубус, коус, ховус. Камонли созлар қаторидаги қадимий ғижжакда иккита тор бўлган. 10-11 асрларда унинг номи ребоб дейилган. (Европада ребек номи билан танилган) Фаробийнинг ёзишича у ортирилган секундда интервалида созланган. 18-аср машҳур созандаси ва олими Дарвеш Али “Рисолаи-мусиқи” асарида ғижжак чолғуси султон Маҳмуд Ғазнавий (998-1030) даврида яратилганини таъкидлайди. Ривоятларга асосланиб ғижжакнинг ихтирочиси Носир Хисрав ва қомусий олим Абу Али ибн Сино деб тахмин қилинади. Мусиқашунос олим О. Матёқубовнинг

ёзишича ибн Синонинг севимли асбоби ғижжак бўлган экан. У ғижжакни одам овозига энг яқин турадиган табиий ва қойилмақом чолғу асбоби деб билган .

Пропесор Ф.Кароматовнинг “Узбекская инструментальная музыка” (Ташкент 1972й 110-112 бетлар) китобида қимматли тарихий маълумот келтирилган. Бобурнинг таъкидлашича ўз даврининг машхур созандаси Қул Муҳаммад Удий ғижжакка учинчи тор тортган. Аммо шундан кейин ҳам икки торли ғижжак билан баробар қўлланиб келинган. Ўз-ўзидан равшанки учунчи тор туфайли ғижжакнинг товуши ҳажми анча кенгайтирилган. Уч торли ғижжак Навоий даврида ҳам кенг тарқалган. Бобурнинг Навоийнинг мусиқа соҳасидаги ижоди ҳақидаги қимматли маълумотидан у яхши нақш ва пешравлар яратилганини биламиз .Навоий кўпгина чолғуларда яхшигина куйлар ижро этган., ғижжакни ҳам маҳорат билан чалган. Буюк шоир ўзининг “Махбуб-ул-қулуб” асарида мутриб ва муғанийлар тўғрисида сўзлаб ,уларнинг ижрочилик маҳоратига, мусиқани чуқур ҳис қилишига юксак баҳо берган.Ўз замонасининг машхур машшоқлари Шиблий ва Нурийларнинг номларини самимият тилга олган. Дарвиш Алининг мусиқа ҳақидаги рисоласида ҳам моҳир созанда ва хонандаларнинг номлари кўплаб учрайди.

Устоз ғижжакчи Зайтун Аҳмадхон замонасида ижод қилган ва подшоҳнинг марҳаматига сазовор бўлгани қайд этилган. У ҳар-хил мақомларда пешравлар яратган Айникса Ҳусайний мақомининг нағмасида тузган пешрави кўпчиликни ҳаяжонлантирган. Умуман олганда ғижжак чолғуси Ўрта Осиёда кашф этилди, такомиллашиб борди. Ҳозирги кунда ҳам унинг ўрни ва аҳамияти жуда катта.

Фойдаланган адабиётлар

- 1 Т. Ғофурбеков “Фольклёрние истоки узбекского профессионального музыкального творчества. Ташкент. 1984.
- 2 Дарвеш Али “Рисолаи мусиқи” асари.
- 3.Ф Караматов “Узбекская инструментальная музыка” Ташкент 1972.